

[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-5\(12\)-88-96](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-5(12)-88-96)

Леся Карнаух

*кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри психології та педагогіки розвитку дитини,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, м. Умань, Україна,
<https://orcid.org/0000-0001-7084-2973>*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКИХ ТА ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. В статті визначено аналіз гендерних стереотипів, під якими дослідники розуміють узагальнені уявлення, які були сформовані історично в культурі стосовно поведінки чоловічої і жіночої статі.

Обґрунтовано положення про те, що гендерні стереотипи відображають систему уявлень та цінностей гендерних взаємин. Вони зумовлені культурою, є спрощеними, стійкими, емоційно забарвленими образами поведінки, рис характеру чоловіків і жінок.

Проаналізовано видозміни та історичний шлях становлення гендерних стереотипів у філософських та психолого-педагогічних дослідженнях починаючи від мислителів ще на ранніх стадіях розвитку суспільства до сучасних дослідників. В філософських поглядах сформувався підхід до розуміння гендеру як культурної метафори. Обґрунтовано, що чоловіче і жіноче на онтологічному і гносеологічному рівнях існують як елементи культурно-символічних рядів: чоловіче – раціональне, духовне і божественне, культурне, жіноче – чуттєве, гріховне, природне і чуттєве. Проаналізовано поняття «гендер», що дослідники трактують як сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство приписує людям залежно від їх біологічної статі.

Узагальнено результати сучасних досліджень про уявлення про те, що маскуліність та фемініність не є вродженими, а формуються суспільством у процесі соціалізації.

Доведено, що саме гендерні стереотипи є основою соціалізації, оскільки вони допомагають підтримувати існування гендерних ролей, норм, моделей поведінки і мислення особистості, прийнятих у культурі. Стереотипи стали вважати атрибутом людської психіки, а стереотипізовані поняття, оцінки, категорії – закріпленими в суспільній свідомості згустками суспільного досвіду.

Вичленено фактори подолання гендерних стереотипів, до яких належить спілкування, спільна діяльність, групова динаміка як наслідок взаємодії, особистісні риси, сильні емоційні враження.

Доведено, що гендерні стереотипи мають високу життєстійкість, надовго вкорінюються у свідомості особистості, відтворюються новими поколіннями в процесі соціалізації.

Ключові слова: гендер, стереотип, суспільство, філософія, соціалізація.

Lesia Karnaukh

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Psychology
and Pedagogy of Child Development,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
Uman, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-7084-2973>*

THEORETICAL ANALYSIS OF GENDER STEREOTYPES FORMATION IN THE HISTORY OF PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL-AND-PEDAGOGICAL RESEARCHES

Abstract. Analysis of gender stereotypes, by which researchers understood the generalized ideas formed historically in the culture concerning male and female behaviour was defined in the article.

The statement that gender stereotypes reflected the system of ideas and values of gender relations was substantiated. They were conditioned by culture, simplified, stable, emotionally coloured images of behaviour, character traits of men and women.

The changes and historical way of gender stereotypes formation in the philosophical and psychological-and-pedagogical researches starting from thinkers in the early stages of society development to modern researchers were analyzed. The approach to understanding “gender” as a cultural metaphor was formed in the philosophical views. It was substantiated that male and female on the ontological and gnoseological levels existed as elements of cultural-and-symbolic series: masculine – rational, spiritual and divine, cultural, feminine – sensual, sinful, natural and sensual. The concept of “gender” which researchers interpreted as a set of social and cultural norms which society attributed to people depending on their biological sex was analyzed.

The results of modern researches on the idea that masculinity and femininity were not innate, but formed by society in the process of socialization were summarized.

It was proved that gender stereotypes themselves were the basis of socialization, as they helped to maintain the existence of gender roles, norms,

behaviour patterns and thinking of the individual accepted in culture. Stereotypes began to be considered an attribute of the human psyche, and stereotyped concepts, evaluations, categories – fixed in the public consciousness as clumps of social experience.

Factors of overcoming gender stereotypes included communication, joint activity, group dynamics as a consequence of interaction, personal traits and strong emotional impressions were singled out.

It was proved that gender stereotypes had a high vitality, rooted in the consciousness of the individual for a long time, reproduced by new generations in the process of socialization.

Keywords: gender, stereotype, society, philosophy, socialization.

Постановка проблеми. Історія розвитку суспільства є соціальним тлом для розуміння трансформацій гендерних стереотипів. Для глибшого розуміння генезису гендерних стереотипів слід звернутися до історичних витоків філософських джерел, які послідовно сформулювали це поняття. Аналіз філософської ретроспективи розвитку гендерних досліджень дасть змогу краще зрозуміти сучасні проблеми гендерних стереотипів у суспільстві сьогодні та окреслить педагогічні складові цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гендерних стереотипів, зокрема, її філософські, психолого-педагогічні аспекти є вельми популярними серед сучасних дослідників, серед яких слід виділити роботи В. Безлюдної [1], Т. Говорун [4], Т. Демків [5], Л. Надолинської [9] та ін. Загалом, вони сходяться на думці, що гендерні стереотипи відображають систему уявлень та цінностей щодо розуміння відносин чоловіка та жінки, а також видозміну та історичний шлях їх становлення. Дослідники одностайно наголошують, що попри загальну задекларованість в державних документах (Законах «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок», «Про освіту») необхідності застосування сучасних підходів у процесі соціалізації особистості, заклади освіти зазвичай продовжують відтворювати стандарти традиційних статево рольових підходів, що сприяють формуванню стереотипів самосприйняття особистості за статевою ознакою та стимулює механізми гендерної дискримінації.

Мета статті – проаналізувати філософський та соціально-психологічний аспект генезису гендерних стереотипів, що сформувалися в процесі історичного розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Окреслюючи окремі аспекти означеної проблеми, варто зазначити, що гендерні стереотипи є різновидом стійких, емоційно насичених соціальних стереотипів, у яких фіксується загальноприйняте уявлення про «чоловічі» та «жіночі» ролі у суспільному

житті. Водночас гендерні стереотипи негативно впливають на самореалізацію особистості, виступаючи своєрідними бар'єрами в реалізації індивідуальності особистості.

Під гендерними стереотипами дослідники розуміють узагальнені уявлення, які були сформовані історично в культурі стосовно поведінки чоловічої і жіночої статі [1]. Вони зумовлені культурою, є спрощеними, стійкими, емоційно забарвленими образами поведінки, рис характеру чоловіків і жінок.

Якщо звернутися до витоків філософської думки в означеному річизі, то проблематика гендерних стереотипних уявлень про взаємини між статями цікавила мислителів ще на ранніх стадіях розвитку суспільства. Одними із перших філософів, що поставили це питання на рівень філософської рефлексії, були Платон [10] і Аристотель [11].

Саме Платона вважають автором поширеного нині поняття «андрогін», який поєднує в своєму змісті виражені фемінні (жіночі) та маскуліні (чоловічі) риси в одній особистості. Згідно його поглядів, стать виникла в результаті розриву андрогіна, що є цілісною істотою та складалася з чоловічої та жіночої половин. Платон вперше декларував ідею рівності статей та відмови від гендерних стереотипів. Безумовно, не варто перебільшувати радикальні погляди Платона та відмітити суперечливість його тверджень, адже він писав про те, що «жінка створена із душ найбільш грішніших і нерозумних чоловіків» [10].

У філософії Аристотеля, порівняно з позицією Платона, залежність жіночого начала від чоловічого ще більше зростає. Головною рисою, що властива жінкам від природи, мислитель визначає нездатність домінувати, отже, природну супідрядність. Так Аристотель порівнював стосунки чоловіка з жінкою «як стосунки між господарем і рабом» [11, с. 53]. Співвідносячи чоловічу енергію з жіночою, він асоціював чоловічу матерію з силою та домінантністю, а жіноче начало – з пасивною енергією.

Саме з витоків цих поглядів сформувався підхід до розуміння гендеру як культурної метафори. Чоловіче і жіноче на онтологічному і гносеологічному рівнях існують як елементи культурно-символічних рядів: чоловіче – раціональне, духовне і божественне, культурне, жіноче – чуттєве, гріховне, природне і чуттєве [10].

Отже, що у середньовічній філософії продовжується утверджуватися абсолютний і необмежений характер патріархальної влади, але робляться деякі поступки стосовно перших зачатків думки про можливу рівність чоловіків і жінок. Зокрема Августин виступає проти підпорядкування жінок на основі дихотомії душі і тіла [11].

У філософії епохи Відродження, а пізніше – Просвітництва гендерні

стереотипи щодо інтелектуальної і суспільної гендерної нерівноправності вперше були поставлені під сумнів [12].

Зокрема, найяскравішим втілювачем нової парадигми рівності статей був мислитель Ж.-Ж. Руссо [12].

Біологічну зумовленість відмінностей між чоловіками і жінками вважали незаперечною до кінця XIX століття. Розуміння специфіки стосунків чоловіків і жінок було переосмислено під впливом феміністичних ідей XVIII – XIX ст. Ця філософська концепція, яка становить основу соціально-політичного руху, спрямованого на забезпечення повноти прав жінок, їх рівноправності з чоловіками в усіх сферах життя [8].

Розмаїття соціальних характеристик жінок і чоловіків та принципова тотожність біологічних характеристик людей є підставою для висновку, що біологічна стать не може бути причиною відмінностей соціальних ролей у різних суспільствах. У зв'язку з цим стали використовувати поняття «гендер», що трактували як сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство приписує людям залежно від їх біологічної статі. Тому не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають психологічні риси, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок і чоловіків.

На початку XX століття однією із перших дослідниць, яка звернулася до вивчення процесу засвоєння дітьми гендерних стереотипів, була американський антрополог М. Мід. Узагальнивши результати своєї експедиції, М. Мід дійшла висновку, що уявлення про маскуліність та фемініність не є вродженими, вони формуються суспільством у процесі соціалізації [8].

Гендерні стереотипи пов'язувалися з існуючими соціальними стереотипами: від дівчат очікувався розвиток традиційно жіночих самоідентичностей, від хлопчиків – чоловічих. Від самого початку розвитку суспільства процес соціалізації дітей стереотипізований за ознаками статі. Дитина вперше в родині зустрічалася із трансляцією розповсюдженого стереотипу про емоційну стійкість чоловіків (стереотип батька и годувальника) та емоційну чуйність жінок (стереотип матері і домогосподарки) [1]. Відповідно від дітей вимагали різний тип поведінки і реагування на події. Саме гендерні стереотипи є основою соціалізації оскільки вони допомагають підтримувати існування гендерних ролей, норм, моделей поведінки і мислення особистості, прийнятих у культурі [2].

Спочатку стереотипи розглядали як помилкові, алогічні, недосконалі, упереджені думки («картинки в голові», «емоційний символ», «фіксований образ»), пізніше – як необхідний і найважливіший когнітивний засіб, що допомагає людині орієнтуватися в навколишньому світі. Стереотипи стали вважати атрибутом людської психіки, а стереотипізовані поняття, оцінки, категорії – закріпленими в суспільній свідомості згустками суспільного досвіду.

Гендерні стереотипи мають специфічні, особливості:

- а) людина приймає їх як важливу складову Я-концепції, що робить їх відчутними регуляторами соціальної поведінки;
- б) зорієнтовані на чоловіків, вони мають переважно інструментальний характер, жінок – експресивний;
- в) позитивні чоловічі характеристики найчастіше пов'язують із компетентністю, раціональністю, наполегливістю, жіночі – з теплотою, експресивністю, поступливістю;
- г) поведінку і досягнення чоловіків частіше пояснюють стабільними причинами, жінок – ситуативними [2].

На картину світу і уявлення про гендерні норми, цінності й установки впливають засоби масової інформації (телебачення, реклама, інтернет). З психологічного погляду вони належать до маніпулятивної комунікації, ефективність якої досягається шляхом звернення до емоцій, соціальних установок, ціннісних орієнтацій людини, які в інформаційних повідомленнях транслиються у вигляді гендерних стереотипів [3]. У рекламних текстах найчастіше помітні гендерні стереотипи, що стосуються міжособистісної взаємодії, образів чоловіка та жінки [3].

Засвоєння стереотипів, з одного боку, полегшує формування нових стосунків, сприяє утворенню особистісних структур. З другого – це усталені утворення, що спрощують сприйняття нової інформації, викликаючи упереджене ставлення до дійсності, неприязнь, гендерні забобони.

Гендерні стереотипи схематизують чоловічі й жіночі образи, зводячи їх відповідно до маскулінності та фемінінності, які є неприродними, оскільки підтримуються соціальними очікуваннями дорослих. Як стверджують дослідники, гендерні стереотипи більш сильні та стійкі, ніж расові.

Дослідниця І. Кльоцина виділяє за змістом три групи гендерних стереотипів:

- 1) стереотипи маскулінності-фемінінності, згідно з якими кожній статі приписуються певні психологічні якості;
- 2) стереотипи, які закріплюють сімейні та професійні ролі відповідно до статі; сімейні – жінкам, професійні – чоловікам;
- 3) стереотипи, пов'язані з відмінностями у змісті праці: інструментальна сфера – поле діяльності чоловіків; експресивна (як виконавча й обслуговуюча праця) – сфера діяльності жінок [8].

Дослідники Т. Говорун і О. Кікінежді виокремлюють ще і четверту – стереотипи, пов'язані з критеріями оцінки зовнішності чоловіка та жінки, їх привабливістю [4].

Гендерні стереотипи характеризуються такими ознаками як: стійкість, ригідність, консерватизм, висока опірність зовнішнім впливам, наявність

певних спрощень і викривлень [10]. Вони виконують у житті людини низку функцій, які поділяють на дві групи: психологічні і соціальні. Психологічна функція полягає у спрощенні і систематизації знань, які отримує особистість та спрямована на підтримання групових цінностей, раціоналізацію поведінки відносно чужої групи. Соціальні функції гендерних стереотипів спрямовані на підтримання соціального порядку, утвердження нормативних зразків поведінки і виступають елементами внутрішнього соціального контролю, підтримуючи соціально прийнятні зразки поведінки [1].

Як правило, зміні стереотипів перешкоджають певні особистісні риси: авторитаризм, замкнутість, стан фрустрації, некритичність стосовно себе і процесу пізнання дійсності [1]. До факторів подолання гендерних стереотипів належать: спілкування і спільна діяльність з об'єктом пізнання; збільшення знань про об'єкт спілкування; групова динаміка як наслідок взаємодії; особистісні риси (гнучкість, критичність, відкритість новому); сильні емоційні враження [7].

Дослідниця С. Бем запропонувала розглядати такі риси, як емпатія, увага до навколишніх (фемінні), впевненість, незалежність, цілеспрямованість (маскулінні) не як традиційно жіночі чи чоловічі, а як загальнолюдські [5].

Сталі стереотипи фігурують як норми для жінок і чоловіків, є моделями для соціалізації. Андрогінна особистість поєднує в собі як традиційно чоловічі, так і жіночі риси та успішно поєднує психологічну гнучкість та індивідуальну варіативність поведінки.

Висновки. Отже, гендерні стереотипи мають високу життестійкість, надовго вкорінюються у свідомості особистості, відтворюються новими поколіннями в процесі соціалізації. Значною мірою вони діють як збільшувальне скло, сильніше акцентуючи увагу на відмінностях між статями, що гальмує розвиток рис особистості, що не відповідають стереотипам.

У сучасних наукових дослідженнях (О. Кікінеджи, В. Каган, Л. Надолинської, Д. Ісаєва, Л. Олійник, Л. Яценко) пропонується впроваджувати гендерний підхід, який забезпечить подолання гендерних стереотипів, забезпечить розширення життєвого простору для розвитку індивідуальних здібностей, сприятиме у реалізації гендерної рівності дітей, стимулюватиме гендерну толерантність та орієнтацію на партнерство, взаємозамінність у виконанні майбутніх сімейних та соціальних ролей. Він є одним із методологічних базисів, що вимагає змінити традиційний вектор освітніх технологій під девізом «Ми різні – ми рівні».

Література:

1. Безлюдна В., Корчакова Н. Оногонетичні аспекти гендерної стереотипізації та поляризації. Філософія освітнього простору: психологічний вимір: колективна монографія; під ред. Р. В. Павелківа, Н. В. Корчакової. Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2021. 400 с.

2. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов; пер. с англ. М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. 336 с.
3. Газизова Н. Б. Роль средств массовой информации в формировании традиционных ролей мужчин и женщин. Практикум по гендерной психологии. СПб., 2003. С. 113–117.
4. Говорун Т. В. Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини: Науково-методичний збірник / за ред. Т. В. Говорун. К.: Інститут змісту та методів навчання, 1996. 168 с.
5. Демків Т. Гендерна проблематика та антропологічні горизонти: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Острогоз : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. 136 с.
6. Ємець Н. А., Мельник О. Є. Сучасна гендерна парадигма: історико-філософський аналіз. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія* №1 (90). 2017. С.27-33
7. Исаев Д. Н., Каган В.Е. Половое воспитание детей: Медико-психологические аспекты. Л.: Медицина, 1988. 160 с.
8. Клецина И. С. Гендерная автобиография как метод изучения механизмов гендерной социализации. Практикум по гендерной психологии. СПб., 2003. С. 131–139.
9. Надолинская Л. Н. Влияние гендерных стереотипов на воспитание и образование. *Педагогика*. 2004. № 5. С. 30–35.
10. Олійник Л. Основи теорії гендеру : навч. посіб.: К. : Видавництво «КІС», 2004, 368 с
11. Саксонхаус А. Аристотель: несовершенные мужчины. Иерархия и пределы политики. Феминистская критика и ревизия истории политической философии / [Сост. : М. Шенли, К. Пейтмен ; под. ред.. Н. Блохиной; пер. с англ.] М.: РОССПЭН, 2005 С.
12. Чухим Н. Теорії статевого диморфізму у філософії Просвітництва. *Філософська думка*. 2001. №1. С. 27-55.

References:

- 1 Bezliudna, V. & Korchakova, N. (2021). Ontohonetychni aspekty hendernoї stereotypizatsii ta poliaryzatsii [Ontogenetic aspects of gender stereotyping and polarization]. *Filosofiiia osvithnoho prostoru: psykhologichnyi vymir – Philosophy of educational space: psychological dimension*. R. V. Pavelkiv, N. V. Korchakova (Ed). Kyiv: Vyd-vo «Tsentр uchbovoi literatury» [in Ukrainian].
2. Bem S. (2004). *Linzy hendera: Transformatsia vzgliadov na problemu neravenstva polov* [Lenses of gender: Views transformation on gender inequality] (Trans). Moscow: «Rossiiskaya politicheskaya entsyklopedia» (ROSSPEN) [in Russian].
3. Gazizova, N.B. (2003). *Rol sredstv massovoi informatsii v formirovanii traditsyonnykh rolei muzhchin i zhenshchin*. Praktikum po gendernoi psykhologii [The role of mass media in the formation of the traditional roles of men and women. Practical course on gender psychology]. SPb [in Russian].
4. Hovorun, T.V. (1996). *Vykhovateliu pro psykhologiiu ta pedahohiku seksualnogo rozvytku dytyny* [To the educator on psychology and pedagogy of sexual development of the child]. T. V. Hovorun (Ed). Kyiv: Instytut zmistu ta metodiv navchannia [in Ukrainian].
5. Demkiv T. (2011). *Henderna problematyka ta antropolohichni horyzonty* [Gender issues and anthropological horizons]. Proceedings of the 1st All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, (p.136) Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
6. Yemets, N.A., & Melnyk O. (2017). *Suchasna henderna paradyhma: istoryko-filosofskyi analiz* [Modern gender paradigm: historical and philosophical analysis]. *Problemy sotsialnoi roboty: filosofiiia, psykhologiiia, sotsiolohiiia - Problems of social work: philosophy, psychology, sociology*, 1 (90), 27-33 [in Ukrainian].

7. Isaev, D.N., & Kagan, V.E. (1998). *Polovoe vospitanie detei: Mediko-psykhologicheskie aspekty* [Sexual education of children: Medical-and-psychological aspects]. Leningrad: Meditsyna [in Russian].

8. Kletsyna, I.S. (2003). *Gendernaya avtobiografiya kak metod izucheniya mekhanizmov gendernoi sotsializatsii. Praktikum po gendernoi psikhologii* [Gender autobiography as a method for studying the mechanisms of gender socialization. Practical course on Gender Psychology], (pp. 131–139). CPb [in Russian].

9. Nadolinskaya, L.N. (2004). *Vliyanie gendernykh stereotipov na vospitanie i obrazovanie* [The influence of gender stereotypes on upbringing and education]. *Pedagogika – Pedagogy*, 5, 30–35 [in Russian].

10. Oliinyk, L. (2004). *Osnovy teorii henderu* [Fundamentals of gender theory]. Kyiv: Vydavnytstvo «KIS» [in Ukrainian].

11. Saxonhouse, A. (2005). *Aristotel: nesovershennyye muzhchiny. Ierarkhiya i predely politiki. Feministskaya kritika i reviziya istorii politicheskoi filosofii* [Aristotle: imperfect men. Hierarchy and limits of politics. Feminist criticism and revision of the history of political philosophy]. N. Blokhina (Ed). (Trans). Moscow: ROSSPEN [in Russian].

12. Chukhym, N. (2001). *Teorii statevoho dymorfizmu u filosofii Prosvitnytstva* [Theories of sexual dimorphism in the philosophy of the Enlightenment]. *Filosofska dumka – Philosophical thought*, 1, 27-55 [in Ukrainian].